

38. Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde bazı rüzgâr terimleri üzerine inceleme**Muhammed Ali İsmail FAKİRULLAHOĐLU¹**

APA: Fakirullahođlu, M. A. İ. (2022). Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde bazı rüzgâr terimleri üzerine inceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (31), 635-651. DOI: 10.29000/rumelide.1222075.

Öz

Eski Türklerin tarihî dönem içinde, farklı coğrafi bölgelerde, doğayla iç içe bir yaşam tarzını benimsedikleri bilinmektedir. Eski Türklerin yerleşim yerlerinde kaşı karşıya kaldıkları önemli doğa olaylarından biri de rüzgârlardır. Türk dilinin günümüze ulaşan tarihî metinlerinde, eski Türklerin doğa olaylarıyla ilgili zengin bir söz varlığına rastlanabilmektedir. Eski Türklerin gündelik hayatında rüzgâr ve rüzgârın çeşitli niteliklerini karşılayan kelimeler de Eski Türkçe döneminden itibaren yazılı kaynaklarda tanımlanmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde rüzgârın daha çok halk bilimi alanında yapılan ilmî çalışmalara konu olduğu görülmektedir. Diğer yandan dil bilim araştırmalarında ise rüzgâr ve rüzgâr kavram alanına ait söz varlığı üzerine yapılmış bazı önemli çalışmalar bulunmaktadır. Türk dillerinde (Eski Türkçe, Orta Türkçe) 'rüzgâr' kavram alanında gelişmiş *bora*, *esin*, *tipi*, *yel* vb. kelimeler günümüze ulaşarak birçok Türk yazı dillerinde ilk şekil ve anlamıyla korunup kullanılmaktadır. Bu makale kapsamında, tarihî Türk lehçelerinin zengin söz varlığı içinde başlıca rüzgâr terimlerinden *bora* (*boran*), *esin*, *tipi*, *yel* kelimeleri incelenmiştir. Çalışmanın amacı, ele alınan rüzgâr terimlerini tarihî-karşılaştırma yöntemiyle incelemek, ilgili terimlerin biçim, anlam ve etimolojik özelliklerini ortaya koymaktır. Çalışma esnasında, söz konusu terimlerin, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde görülen şekil ve anlamları verilmiş, uğradığı değişim, dönüşüm, işlev ve kullanım alanları belirlenmiştir. Böylece, eski Türk yazıtları ve sonrası dönem Türkçesinde bu terimlerde gerek yapı ve gerekse anlam bakımından önemli ölçüde benzerlikler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri, anlam bilim, etimoloji, söz varlığı, rüzgâr

An examination on some wind terms in historical and Contemporary Turkish dialects**Abstract**

It is known that the ancient Turks adopted a lifestyle intertwined with nature in different geographical regions throughout the historical period. One of the important natural events that the ancient Turks faced in their settlements is the winds. In the historical texts of the Turkish language that have survived, one can encounter a rich vocabulary about the natural events of the Ancient Turks. Wind and terms related to wind in the daily life of Old Turks have also been witnessed in written sources since the Old Turkish period. When the relevant literature is examined, it is detected that the wind is mostly the subject of scientific studies in the field of folklore. On the other hand, there are some important studies on the vocabulary of the wind and wind concept field in linguistics studies. In the Turkic languages (Old Turkish, Middle Turkish) the words such as *bora*, *esin*, *tipi*, *yel* developed in the concept of 'rüzgar' (wind) have reached the present day and are used in many Turkish written

¹ Öğr. Gör. Dr., Yalova Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü (Yalova, Türkiye), m.fakirullahoglu@yalova.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6675-8207 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 31.10.2022-kabul tarihi: 20.12.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1222075]

languages in their original form and meaning. In this article, the main wind terms *bora* (boran), *esin*, *tipi*, *yel* are analyzed in the rich vocabulary of Historical Turkish dialects. The aim of the study is to examine the wind terms discussed with the historical-comparative method and to reveal the form, meaning and etymological features of the related terms. During the study, the shapes and meanings of these terms in historical and contemporary Turkish dialects were given, and their changes, transformations, functions and usage areas were determined. Thus, it has been identified that there are significant similarities in terms of structure and meaning in these terms in the old Turkish inscriptions and the Turkish of the later period.

Keywords: Historical and contemporary Turkish dialects, semantics, etymology, vocabulary, wind

Giriş

Eski Türklerin yüzyıllar boyunca geniş bir coğrafi alanda doğayla iç içe yaşamlarını sürdürdükleri bilinmektedir. Türk boylarının yaşadıkları bölgede karşılaştıkları doğa olaylarından biri de havanın doğal akıntısı olarak tanımlanan rüzgârlardır. (Baykara, 1997, s. 968). Halk anlatılarında rüzgârlar, varlıkları aynı zamanda kâinatı var eden dört veya beş unsurdan biri olarak görülmektedir. Rüzgârın insanlarla mistik bağının olduğu düşüncesi, tanrı ve ruhların hâkimiyetinde olduğuna dair birtakım inanışlar, Türk mitolojisi ve kültür yapısında yer almıştır. (Uğurcan, 2021, s. 69-75). Bununla birlikte mevsimden mevsime değişen rüzgârların atlı göçebelerin ve avcuların yaşam alanının belirlenmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. (Ögel, 1995, s. 300; Baykara, 1997, s. 970). Eski Türk yazıtları ve sonrası dönem Türkçesinde, havanın hareketli hâli olan ‘rüzgâr’ kavram alanına ait terimler önemli bir yer tutmuştur. Ayrıca, Eski yazıtlardan sonraki dönemde, Budizm, Manihaizm ve Hristiyanlığın Nasturi koluna mensup Türklerin yazdıkları metinlerde doğa olaylarıyla ilgili dilsel malzeme, Türk dilinde zengin bir yazın kültürünü oluşturmaktadır (Aydın, 2022, s. 7).

Mitolojik algıların önemli bir parçası olan rüzgârın daha çok halk bilimi alanında yapılan ilmi araştırmalara konu olduğu ve anlatılarda yer aldığı görülmektedir. (bk. Baykara, 1997; Ögel, 1995; Temiz, 2007, Uğurcan, 2021) Diğer yandan modern dil bilim sahasında ise rüzgâr ve rüzgâr kavram alanına ait söz varlığı üzerine yapılmış bazı önemli çalışmalar bulunmaktadır. (bk. Güngör, 2020; Pekacar 2017; Sinor, 1977; Şirin 2020; Tenişev 1997). Eski Türk yazıtları ve sonrası dönem Türkçesi üzerinde çalışanların, esasen benzeri konulara yoğunlaşması, bu büyük külliyata ait doğa ile ilgili malzemenin daha kapsamlı şekilde işlenememesinin en büyük nedenlerinden biridir (Aydın, 2022, s.7).

Tarihî Türk dillerinde (Eski Türkçe, Orta Türkçe) ‘rüzgâr’ kavram alanında gelişmiş *bora*, *esin*, *tipi*, *yel* vb. kelimelerinin anlam izlerine hemen hemen tüm tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde rastlanabilmektedir (Atalay DLT IV, s. 195; Caferoğlu, 2021, s. 76; Ercilasun ve Akkoyunlu 2020, s. 910; Kaya, 2021, s. 274; Tekin, 2020, s. 92). Bugün Türk dilinde yaygın şekilde kullandığımız rüzgâr kelimesi, ilk olarak *rūzgār* biçiminde Karahanlı Türkçesinin önemli dil yadigârlarından *Atabetü'l-Hakayık*'ta ve bu döneme ait Ku'ran çevirilerinde tanıklanmaktadır (Arat, 2006, s. 73; Ata, 2019: s. 598). Söz konusu tarihî metinlerde kelime bugünkü “esinti, yel” anlamından farklı şekilde “zaman, vakit, müddet” anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. Bu bakımdan, Köktürk yazı sistemi yazılmış metinler yanında Manici ve Budacı çevrede yapılan çeviri veya uyarılama niteliğindeki eserlerdeki bu zengin dilsel malzeme, Türk dilindeki doğa olaylarıyla ilişkili bu terimlerin incelenmesine olanak sağlamaktadır.

Bu makalede, Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren tanıklanan ve rüzgâr söz varlığına ilişkin değerlendirmelerin yapılmasına olanak tanıyan *bora* (*boran*), *esin*, *yel* ve *tipi* kelimeleri üzerinde

durulmuştur. Makaleye konu olan bu kelimelerden *yel*, *esin* ve *tipi* Bahaeddin Ögel (1995)'in *Türk Mitolojisi II* adlı kitabından belirlenmiştir. Ögel, çalışmasında *Rüzgârlar ve Çeşitleri* alt başlığıyla bu terimleri mitolojik unsurlar bakımından değerlendirmiştir.² Ayrıca, Ögel'in başlıca bu başlıkta söz etmediği, Köktürk harfli Türk yazıtlarda en eski şekli **bor* biçimden türetilen **bor(a)* rüzgâr terimi, bu çalışmada ele alınmıştır. Bugüne kadar kelimenin okuma ve anlamlandırılmasıyla ilgili tartışmalar sonlanmamıştır. Söz konusu kelimenin çözümlenmesindeki güçlüğün önemli nedenlerinden biri, *bor* aslı şeklinin daha sonraki dönemlerde bazı tarihî Türk lehçelerinde yaygın olarak tanıklanmamış olmasıdır. Makalede bu kelimeyle ilgili önceki okuma, anlamlandırma ve etimoloji önerilerine yer verilmiş ve bu açıklamalardan hangisinin daha muhtemel olduğu belirtilmiştir.

Çalışmanın amacı, ele alınan rüzgâr terimlerini tarihî-karşılaştırmalı yöntemle incelemek, ilgili terimlerin anlam, biçim ve etimolojik özelliklerini ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında yer alan terimlerin tarihî Türk dillerinde ve çağdaş Türk lehçelerinde görülen şekil ve anlamları verilerek, uğradığı değişim, dönüşüm, işlev ve kullanım alanları belirlenmiştir. Çalışmanın sonunda incelemenin genel değerlendirilmesi yapılarak bu terimlerin durumu hakkındaki sonuçlara değinilmiştir. Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde tanıklanan rüzgâr terimlerinin incelenmesi aşağıda alfabe sırası ile verilmiştir:

1. **bor(a)**, **boran** “şiddetli kar fırtınası, fırtına, bora, kasırga”

Eski Türkçeden günümüz çağdaş lehçelerine değin değişik ses hadiseleriyle **bor > bora* (~ *bura*) kelimeleri ve türevleri “fırtına” anlamıyla tanıklanabilmektedir. Kökeni tartışmalı kelimelerden *bora* hakkında baskın görüşlerden biri bu kelimenin “fırtına” anlamındaki **bor*'la ilgili olduğu yönündedir.

Eski Türkçe dönemi yazılı kaynaklardan Kül Tegin ve Bilge Kağan Yazıtları'nda **bor** kelimesi ilk kez şu cümlelerde geçmektedir:

türg(i)ş k(a)g(a)n süsi bolçuda otça borça k(ä)lti “Türgiş Kağan'ının ordusu Bolçu'da ateş (ve) fırtına gibi (üzerimize) geldi.” (KT D 37)

türg(i)ş k(a)g(a)n süsi otça borça k(ä)lti “Türgiş Kağan'ının ordusu ateş (ve) fırtına gibi (üzerimize) geldi.” (BK D 27)

Yazıtlardaki bağlamdan hareketle *otça borça* kelime ikilisinin Türgiş Kağan'ının ordusunu tasvir etmek amacıyla kullanıldığı açıktır. Ancak, dil bilimciler arasında *otça borça* ibaresinde geçen *bor*'un “fırtına, kar fırtınası vb.” şeklinde okunması ve anlamlandırılması hâlâ tartışmalıdır. Kelime ikilisi hakkında şimdiye kadar çeşitli okuma ve anlamlandırma önerileri ortaya koyulmuştur. Bu önerilerden ilki yazıtları neşreden Radloff'a (1985) aittir. Radloff (1895, s. 21-23), kelimeleri *otça burça* şeklinde okuyarak “her yönden, dört yandan” ile anlamlandırır. Radloff'un bu önermesinde *otaça* ve *buraça* kelimelerinin ayrılma (çıkma) hâl ekiyle verilmesi ve özellikle de *otaça* (?) kelimesinin yorumlanma biçimi araştırmacılar tarafından kabul görmez.

Thomsen (1896, s. 94-110), Radloff'un okuma ve anlamlandırma önerisine karşı çıkararak sorunlu kelimelerin önce *otça* “ateş gibi” ve *bur(a)ça* “fırtına” biçiminde okunmasını önerir. Thomsen'in ilk okuma önerisinde kelimenin Türk dillerinde sıklıkla tanıklanan *ot* “ateş” ile birleştirilmesi makul karşılanır. Buna karşın çalışmamıza konu olan ikinci kelimeyi *bur(a)ça* “fırtına gibi” şeklinde okuması yeni bir yorumdur ve Türk dillerinde *bura* “fırtına” biçimine rastlanmaz. Thomsen, daha sonra bu

² Ögel, *Türk Mitolojisi II* adlı çalışmasında, Türklerin diğer insanlar gibi rüzgârları tanıdığını ve geldikleri yöne göre yönediklerini ifade eder. Mitoloji ile ilgili bu kitabında, Türklerin daha çok doğa olayları karşısında zihin ve hayallerinde beliren his ve düşünceler üzerinde durulacağını dile getirerek başlıca rüzgâr çeşitleri olarak şunları sayar: 1. yel 2. esin 3. tipi. (Ögel, 1995, s. 308).

okuma önerisini düzelterek kelimeyi *borça* (veya *burça*) şeklinde okuyup Kazak Türkçesinde “(hava) kar fırtınasına veya tipiye çevirmek” anlamında kullanılan *bora-* fiiliyle ilişkilendirir. Thomsen, bu fiilin kökenini Türkçede bugün izine rastlanılmayan ancak geçmişte “fırtına, kar fırtınası” anlamında kullanılan *bor* kelimesine dayandırır.

Orkun (1936, s. 46-62) *Eski Türk Yazıtları* adlı eserinde ibareyi *otça borça* olarak okuyup “ateş ve su gibi” anlamında yorumlar. Ramstedt (1949, s. 151) ise *otça borça* okunuşu benimseyerek kelime ikilisinin anlamını “bozkır yangını ve kum fırtınası gibi” olarak verir. Ayrıca, Türkçenin arkaik kelimelerinden olan *bor* kelimesini Moğolca *bor* “toz, kum”, Mançuca *buraki* “ay”, Yakutça “toz, kum” biçimleriyle ilişkilendirir. Malov (1951, s. 32, 41) Orkun’un ileri sürdüğü görüşe benzer şekilde ibareyi *otça borça* “ateş ve şarap gibi” ile anlamlandırır.

Tekin, Orkun ve Malov’un anlamlandırma önerilerine karşı çıkararak Türk dilinde **bor* kelimesinin “su” anlamına rastlanılmadığını ve kelimenin cümledeki bağlamı esas alındığında düşman ordusunun “şarap gibi” gelmesinin izaha muhtaç olduğuna vurgu yapar. Tekin, kelime hakkında yapılan bu okuma ve anlamlandırmalar içinde Thomsen’in yorumunun daha tutarlı olduğunu belirterek *otça borça* ibaresini “ateş ve fırtına (gibi)” ile açıklar. Ayrıca, Doğu Türkçesi *bora-* ve Kırgızca *boro-* (<**bor-a-*) fiillerinin kökü olan **bor*’un bugün Türk dili ve lehçelerinde bulunmadığını ancak, bu kelimenin Eski Türkçede yer almadığı anlamına gelmediğini belirtir. Dolayısıyla, Eski Türk Yazıtlarındaki **bor* gibi birtakım kelimelerin de tarihi süreç içerisinde, bugün hiçbir dil ve lehçede yaşamadığına dikkat çeker (Tekin, 2020, s. 92). Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* adlı etimolojik sözlüğünde *bor* kelimesini “şarap” olarak izah eder ve kelimedeki yer alan {+çA} ekini eşitlik durumu olarak gösterir (Clauson, 1972, s. 357).

Doerfer, kelimeyi okuyup yorumlarken Thomsen ve Malov’un görüşlerini dikkate almaz ve bu kelime için yeni bir anlamlandırma önerisi sunar. Daha önceki okumalardan farklı olarak “fırtına” ve “şarap” anlamında kullanılan *bor* kelimesinin aslında “fırtınadan geriye kalanlar” anlamına gelen *bur* şeklinden geldiğini belirtir. Doerfer, *bur* kelimesinin de Eski Türkçe döneminden kalma arkaik bir kelime olduğunu ve bugün Altaycada *pur* biçiminde saklandığını ifade eder. Kelime ikilisi için *otça burça* “ateş ve döne döne yükselen kül gibi” karşılığını vererek *bor* kelimesini Teleütçe *pur* ve Kırgızca *bur* biçimleriyle karşılaştırır (Doerfer, 1963, s. 220).

Stebleva (1965, s. 81, 95, 119, 134), ifadeyi *otça boraça* “ateş ve yağmur (fırtına) gibi” olarak anlamlandırır ancak, kelimeyi neden *bora* şeklinde okuduğuyla ilgili bir görüş belirtmez. Aydarov (1971, s. 299), *borça* kelimesini önce Stebleva’nın anlamlandırdığı şekilde ele alır. Daha sonra bu anlamlandırma önerisinden vazgeçerek *otça boraca* “ateş ve fırtına gibi” olarak yorumlar. D. Sinor (1977), *An Altaic Word for ‘Snowstorm’* adlı çalışmasında *bor* kelimesinin anlamını “fırtına, (belki) kar fırtınası” olarak açıklar. Sinor (1977, s. 220), Türkçe *bor* kelimesi ve türevlerini dört farklı grupta ele alır: a) *bor (bur)/ bora (bura)* b) *boran/ buran* c) *borayan (burayan)* d) *purya*. Ayrıca, bu şekillerin *bor* şeklinden türediğini ve çağdaş Türk lehçelerinde *bora-* “fırtına çıkmak” anlamında korunan fiilin +A- isimden fiil yapma ekiyle bu kökten türemiş olabileceğini belirtir (Sinor, 1977, s. 219-232). Kononov, yazıtlarda geçen *otça borça* ibaresini “ateş gibi, fırtına gibi” olarak yorumlar (Kononov, 1980, s. 136). Vászary, Kononov’un önerdiği anlamlandırmaya benzer şekilde *otça borça* kelimelerini “ateş ve fırtına gibi” olarak açıklar. Vászary, “fırtına, kar fırtınası” anlamlarını karşılayan **bor* kelimesinden *bora-* “(hava) fırtınalı olmak” fiilinin türediğine dikkat çeker. Ayrıca, Kazakça *borasın* “tipili yel” ve bazı Türk lehçelerinde görülen *boran* “fırtına, bora, kasırğa” ve *borajan* “kasırğa, fırtına” biçimleri **bor* kelimesine dayandırır (Vászary, 1993, s. 125).

Şçerbak (1975, s. 90), *otça borça* kelime ikilisini “ateş ve bozkırdaki kar fırtınası gibi” biçiminde anlamlandırır. Ayrıca, **bor* kelimesinin günümüzde sadece Yakutçada *buor* “(soğuk için) güçlü, şiddetli, sert” anlamında kullanıldığını ifade eder (Şçerbak, 1975, s. 90).

Adamoviç (1996, s. 168-172), ibareyi *õtça bõrça* şeklinde okur ve “büyük bir ateş gibi, büyük bir yangın gibi” ile yorumlar. Yazar, *bõr* “ateş” anlamında verdiği kelimenin Türk dillerinde tanıklanmadığını bu durumda kelimenin yabancı kökenli ya da ödünç kelime olabileceğini öne sürer. Toharca “ateş” anlamına gelen *por* kelimesinin Eski Türkçeye *bõr* biçimde geçtiğini ve kelimenin eski Türkçeye geçişi sırasında /p/ sesinin /b/’ye dönüştüğünü belirtir (Adamoviç, 1996, s. 171-172).

Bahsi geçen bu anlamlandırma önerilerinin yanı sıra, Choi (1993, s. 76), *bor* “kar fırtınası, yağmur fırtınası”, Pekacar (2017, s. 882) *otça borça* “ateş gibi, toz bulutu gibi, kum gibi”, Aydın (2012, s. 58, 90), *otça borça* “ateş gibi kor gibi”, Şirin (2020, s. 308) *bor* “kar fırtınası, boran”, Ünal (2020, s. 137) *otça borça* “ateş ve toz bulutu gibi” olarak anlamlandırır.

Tablo 1: Eski yazıtlarda geçen *bor* kelimesinin anlamlandırılmasıyla ilgili görüşlerin gruplandırılması

* <i>bor</i> ~ <i>bur</i> ~ <i>bora</i> ~ <i>bura</i> “fırtına, kar fırtınası, tipi”	Thomsen (1896); Stebleva (1965); Tekin (1968); Aydarov (1971); Şçerbak (1975); Sinor (1977); Kononov (1980); Choi (1993); Vásáry (1993); Şirin (2020)
<i>bor</i> “şarap” veya <i>bor</i> “su”	Orkun (1936); Malov (1951); Clauson (1972)
<i>bor</i> “kum, kül, toz, toz bulutu”	Ramstedt (1949); Doerfer (1963); Pekacar (2017); Ünal (2020)

Yukarıda ileri sürülen bu teklifler içinde **bor*’un “fırtına, kar fırtınası vb.” anlamının daha yaygın olarak kullanıldığını, bağlama dayanarak önerilen bu anlamlandırmanın Türkologlar tarafından daha çok kabul gördüğünü söylemek mümkündür.

Bununla birlikte, söz konusu yazıtlarda **bor* kelimesinin türevleri olarak düşünülen *bor(a)*, *boran* < **bor+an*³ vb. şekillerinin bugün çeşitli Türk lehçelerinde anlamca birbirine yakın şekilde kullanıldıkları görülmektedir:

Jens Wilkens’in Eski Uygurca üzerine hazırlanmış sözlüğünde *buran* “bora, fırtına, kum fırtınası, tipi, kar fırtınası, boran, tipi” anlamında yer alır (Wilkens 2021, s. 200). Bununla birlikte Memlük-Kıpçak sözlüklerinden *Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l- Luğati’t-Türkiyye* adlı eserde *burjan* “kasırga, boran” (Atalay, 1945, s. 158) ve Çağatay Türkçesi eserlerinden *Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî* adlı sözlükte *boragan* “kasırga, fırtına, dalga” anlamında geçmektedir (Şeyh Süleymân Efendi, 1298, s. 78; bk. Ünlü, 2013, s. 162).

Batı Türkçesinin en önemli derleme kaynaklarından *Tarama Sözlüğü*’nde *bora* (?) “maden eğintisi, maden cürufu” (?), *boran* “bora, fırtınalı, tipili yağmur” (TaS I, s. 638) anlamında geçmektedir. Türkiye’de halk ağzından yapılan derlemelerle oluşturulan *Derleme Sözlüğü*’nde *boragan* “bora, fırtına” (DS II, s. 737), *borañlamak* ~ *boranlamak* “1. kar yağmak 2. hava bulanmak” (DS II, 739) örnekleri yer almaktadır.

³ Erdal (2004, s. 158), *boran* kelimesine benzer türetmelerin söz varlığına ilişkin verileri sıralar: Eski Uygurca Türkçesinde *tor* ‘ağ’ → *toran* ‘ağ’, *öz* ‘iç, öz’ → *özân* ‘iç, öz’, *ört* ‘ateş’ *örtân* ‘ateş’ (Erdal, 2004, s. 158).

Türk dilinde *bor(a)*, *boran* kelimesinin “rüzgâr, fırtına vb.” anlam izlerine Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dışında hemen hemen tüm çağdaş Türk lehçelerinde rastlanılmaktadır: Kazakçada *bora* “arkasından yağmur getiren sert ve geçici yel”, *boran* “kar fırtınası, tipi” (KzkTS, 92a); Kırgızcada *boroon* “tipi, kar kasırgası”, *borošo* “kar kasırgası”, *boro-* “tipi yapmak” (KırgTS, 132b); Başkurtçada *buran* “1. karlı fırtına, boran 2. büyük kavga, dövüş”, *buranla-* “fırtına kopmak, boran çıkmak” (BşkTS, 111a); KaraKalpakçada *boran* “bora, boran, kuru soğuk”, *bora-* “1. hava soğumak, soğuk rüzgâr esmek 2. tipi olmak”, *boranla-* “bora olmak, fırtına olmak” (KKlpTS, 95b); Karaçay-Malkarcada *bora-* “fırtına yapmak”, *boran* “fırtına” (KrçMlkTS, 110a); Kumukçada *boran* “tipi, kar fırtınası”, *boranlı* “tipili” (KumTS, 78b); Tatarcada *buran* “1. kar fırtınası, rüzgârla uçuşup gelen kum 2. ev içindeki büyük kavga”, *buranla-* “kar fırtınası esmek, hava bozmak” (TaTTS, 69a); Altaycada *borogon* “kar fırtınası” (AltTS, 45b); Yakutçada *buurğa* “1. kuvvetli fırtına 2. kar fırtınası, boran (YakRS, 87b); Tuvacada *booran* “kötü hava, bulutlu hava” (TuvRS, 113b); Hakasça *poraan* “kar fırtınası, kış fırtınası” (HakRS, 381a); Türkmencede *boran* “kar fırtınası” (TkmES, 65); Yeni Uygurcada *boran* ~ *boragan* “fırtına, şiddetli rüzgâr” (YUygTS, 48a).

Bu verilerle birlikte *bora* ve *boran* kelimeleri bazı etimolojik sözlüklerde maddeler içerisinde yer almaktadır. Sevortyan (1978), *Étimologičeskiy slovar’ Tjurkskix jazykov* adlı çalışmasında *bora* kelimesi üzerinde ayrıntılı şekilde durur. Yazar, kelimenin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki şekil ve anlamlarını sıralarken kelimenin kökenine ilişkin kesin bir görüş ifade etmekten kaçınır. Sevortyan, başta Radloff, Ramstedt ve Bang gibi araştırmacıların bu konudaki görüşlerinden kısaca söz ettikten sonra Bang’ın kelimenin *boran* ~ *boragan* vb. < *bora-* biçiminde gelişim seyri izlediği fikrine katılarak kelimenin Türk dilinde görülen şekillerinin Moğolcadaki şekilleriyle benzerlik gösterdiğine işaret eder. Sevortyan, *bora-* fiilinin Tunguz-Mançu dillerinde *burga-*, *burgal-* “kar fırtınası başlatmak”, *bora-* “toz fırtınası” anlamında tanıklanan biçimleriyle ilişkili olabileceğini belirtir (Sevortyan, 1978, s. 189-194).

Altay dillerinin söz varlığını ele alan *An Etymological Dictionary of the Altaic Languages* adlı etimolojik sözlükte *bora* kelimesi hakkında karşılaştırmalı bilgilere yer verildiği görülür: *bōru* (~ -a,-o) “toz; duman; kasırga”; Tung. **bure-ki*; Mong. **bur-gi-* / **bür-gi-*; Turk. **bur-uk*; Kor. **pārā-m. pōru* “kar yağmak; tipi çıkmak”; Tung. **pur-*; Mong. **boruqa*; Turk. **bora-*; Jpn. **pūr-*; Kor. **pora* (Dybo vd., 2003, s. 375, 1105).

Eren (2020), etimoloji sözlüğünde *bora* “yağmur getiren geçici rüzgâr” kelimesinin kökenin aslında Grekçe olduğunu, kelimenin sonradan İtalyancadan Türkçeye geçtiğini belirtir. Kelimenin diğer türevlerini *boragan* (> *boran*) ~ *buragan* (> *buran*) “şiddetli kar fırtınası, kasırga” biçiminde madde başı olarak alır ve Türk lehçelerinde tespit ettiği kelime ilgili verileri sıralar. Eren, ayrıca Türkçedeki *bora* “yağmur getiren geçici rüzgâr” biçimiyle bu türevlerin birleştirilmesinin yanlış olduğunu ifade eder (Eren, 2020, s. 71).

Tietze (2002), *bora* “yağmur getiren ani soğuk rüzgâr” < İtalyanca (Venedik dial.) *bora* < Eski Yunanca (*boreas*) “şimal rüzgârı” ve *boragan/ boran/ buran* “kasırga, sağanak, sis” biçiminde kelimeyi Eren’in görüşüne benzer şekilde açıklar. Bununla birlikte, Räsänen (1969, s. 80)’nin *borugan* “sağanaktan” kelimesini Moğolca kökenli olarak düşünmesine de dikkat çeker (Tietze, 2002, s. 370-371).

Gabain (2003), *Eski Türkçenin Grameri* isimli eserinde *bora* kelimesinin “fırtına” anlamına geldiğini ve kelimenin Eski Türk yazıtlarında yer aldığını ifade eder. Kelimenin kökenin ise Grekçe olabileceğini ifade eder (Gabain, 2003, s. 269).

Gülensoy, *bora* “sert geçici yel” (*buragan, buran, borak*) varyantlarıyla kelimenin bulunduğu Türk dillerindeki biçim ve anlamlarını sıraladıktan sonra kelimenin Moğolcadan Türkçeye geçtiğini belirtir. Ayrıca Gülensoy, Eren’in etimolojik sözlüğünde bu kelimenin kökeniyle ilgili yeterli bilgi verilmediğine ayrıca, sözlükte iddia edildiği gibi İtalyancadan alındığı düşünülen bu kelimenin çağdaş Türk lehçelerine nasıl girdiğine dair bir açıklamanın yapılmadığına işaret eder (Gülensoy, 2007, I, s. 161).

Sinor (1977, s. 222), Türkçe *bor(a) ~ bur(a)* kelimelerinin kökene ait asli şekli veya her halükârda en basit biçimi temsil ettiğini bununla birlikte çağdaş Türk lehçelerindeki *boran* kelimesine bakıldığında kelime başındaki ünlünün /o/ veya /u/ şeklinde olduğunun tam olarak belirlenemeyeceğini ifade eder. Ayrıca, bazı dil bilimcilerin *bora* kelimesini Grekçe *boreas* kelimesiyle ilişkilendirdiğini, bu görüşün temelini Radloff’a dayandığını söyler. Ancak, coğrafi olarak buzlu ve soğuk Avrasya’da kullanılan ve “kar fırtınası vb.” anlamları karşılayan bu kelimenin Grekçeden ödünçleme olduğu yönündeki görüşün gerçekçi olmadığına vurgu yapar.

Kelimenin çözümlenmesindeki güçlüğü önemli ölçüde *bor* aslı şeklinin daha sonraki dönemlerde bazı tarihî Türk lehçelerinde yaygın olarak tanımlanamayışından ileri geldiğini söylemek mümkündür. Yukarıda Thomsen (1896), Tekin (1968) gibi Türkologların ortaya koydukları görüşler göz önüne alındığında, *bor* kelimesinin “fırtına” olarak anlamlandırılmasının çok daha uygun olduğunu söylemek gerekir.

Ayrıca, bu görüşü destekler biçimde, diğer Türk yazı dillerinde sonda /a/ ünlülü olarak da görülen *bor(a) ~ bur(a)* ve *buran ~ boran* biçimlerinin *bor* kelimesiyle ilişkili olduğu muhtemeldir. Nitekim, daha önce Tekin’in (2020, s. 92) ifade ettiği gibi yazıtlardaki **bor* kelimesinin ‘fırtına’ anlamında bugünkü lehçelerde tanımlanmamış olması, Eski Türkçede var olmadığı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla Eski Türkçe yazıtlarda, bazı kelime birimlerinin tarihsel süreçte unutuldukları, daha sonraki dönemlerde kullanılmadıkları ve kökü geçmediği hâlde türevi bulunan pek çok kelimenin varlığı bilinmektedir⁴ (Şirin, 2020, s. 69).

Bu bakımdan, çağdaş Türk lehçelerinde arkaik (eskicil) “*bor*” kelimesinden türeyen *bora, boran* gibi kelime birimlerinin korunup günümüze ulaştığı görülmektedir. Ayrıca, Eski Türkçenin sonraki dönemlerinde bu kökle ilişkili biçimde gelişim gösteren bu kelimelerin bugün kendine özgü bir yapı ve anlam birliğine kavuştuğunu söylemek mümkündür.

2. *esin* “esinti, rüzgâr”

Tarihî dönem içinde *es-* fiil kökünden gelişip aynı kavram alanında buluşan *esin* kelimesi, Türk dilinde rüzgâr terimi olarak kullanılmaktadır.⁵ Kelimenin arkaik (eskicil) şekli, Eski Uygurcada karşımıza çıkar

⁴ Aksan, (1983, s. 17-21) *Köktürkçenin söz varlığı üzerine* adlı çalışmasında Uygurcada tek bir sözcüğün türevlerinden oluşan geniş sözcük ailelerine rastlandığını, Köktürk yazıtlarında da böyle sözcük ailelerinin bulunduğunu ancak, taş yazılma zorunluluğu yüzünden kısa anlatıma yöneliklerini belirtir. Aksan, *ileri öge* olarak tanımladığı kimi sözcüklerin konuların kısıtlılığı nedeniyle bu metinlerde geçmediğini, bu sözcüklerin çoğunlukla Uygur metinlerinde karşımıza çıktığına dikkat çeker. Aksan, yazıtlarda ‘ileri öge’ şeklinde değerlendirdiği *bulqaq, qamşaq, adınçığ, tapla-* vb. kelimelerin öteki türevlerinin de Köktürkçede yaşamış olduklarına, bu türevlerin bulunmadığı düşünülse de bir takım birincil öğelerin, kendilerinden önce var olması gereken sözcüklerin Köktürkçede yaşadığını gösterdiğini ifade eder. (Ayrıntılı bilgi için bk. Aksan, D. (1983). *Köktürkçenin sözcük varlığı üzerine*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten, 28-29 (1980-1981), 17-21.)

⁵ Clauson, *es-* maddesinde ele aldığı fiilin temel anlamını ‘hafifçe esmek’ olarak açıklar. Kelimenin ‘tahıl tanelerini savurmak’ anlamının da bulunduğu dikkat çekerek çeşitli tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden örnekler verir. (Clauson, 1972, s. 240-241); Tietze, *es-* fiilinin temelde ‘hareket etmek (rüzgâr hakkında)’ anlamında kullanıldığını bunun yanı sıra ‘ansızın hatırlamak veya karar vermek’ gibi mecaz anlamlara da sahip olduğunu belirtir. (Tietze, 2002, s. 738); Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*’nde *es-* başlığı altında fiili ‘esmek’ anlamıyla açıklar ve fiilin diğer Türk lehçelerindeki biçimlerini gösterir (Gülensoy, 2007, I, s. 340-341).

kelimesini *ös-* ~ *es-* “esmek, üflemek” fiiline dayandırarak bu fiillerden hangisinin birincil şekil olduğu konusunda kesin bir bilgi vermemektedir (Sevortyan, 1974, s. 554).

Tietze, *esin* “sabah rüzgârı” ve *esinti* “hafif rüzgâr” kelimelerinin *es-* fiiline getirilen isimden isim yapan ekle biçimlendiklerini ifade eder. (Tietze, 2002, s. 740). Gülensoy, “rüzgâr” anlamıyla verdiği *esen* ve *esin* kelimelerinin *es-* kökünden < *es-en* ~ *es-in* şeklinde genişlediğini belirtir (Gülensoy, 2007, I, s. 341).

Räsänen, *äs-* “esmek” fiilini Türkmence *övis-* “esmek, üflemek” ve Çuvaşça *aväs-* “esmek, savurmak” fiiliyle ilişkilendirerek *äsın* kelimesini “rüzgâr” olarak verir (Räsänen, 1969, s. 49). *Drevnetyurkskiy Slovar*’da *esin* “rüzgâr” anlamında verilerek kelimenin tarihi metinlerdeki geçtiği şekilleri sıralanır (Nadalyaev vd., 1969, s. 183). Tekin, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* adlı çalışmasında bu filin Ana Türkçedeki şeklinin *ös-* “esmek, savurmak” şeklinde olduğunu ifade eder (Tekin, 1995, s. 183). Ögel, *esin* kelimesinin Eski Türkçede “rüzgâr” anlamına geldiğini, başlangıçta çok kuvvetli rüzgârları karşılayan bu kelimenin sonradan “hafif rüzgârlar” için de kullanılmaya başlandığını ifade eder (Ögel, 1995, II, s. 310).

3. yel “rüzgâr”

Yel kelimesinin Türkçedeki temel anlamı “rüzgâr” olarak bilinmektedir (Ögel, 1995, II, s. 308) Köktürk harfli Türk yazıtlarında tespit edilemeyen bu kelimeye Eski Uygurca metinlerinde rastlanılmaktadır. Mahayana Budizm’ine ait Uygur Türkçesiyle yazılmış *Altun Yaruk*’ta *yil* ~ *yel* “rüzgâr” biçiminde geçen aşağıdaki bazı örnek cümleler şunlardır:

(...) *inçe k(a)ltı ulug yil kelip köl suvın tokıp yaymış teg yokaru kodı yayltı yaykaltı*

“(…) sanki büyük bir rüzgârın esip göl suyunu vurup dalgalandırmış gibi yukarı ve aşağıya dağıttı, çalkalandı.” (AY616/3-5; Kaya, 2021, s. 597).

(...) *inçe k(a)ltı ulug ı gaç küçlüg katıg yilke tokıtılıp kamılmış teg tüşdiler kamıltılar*

“(…) tıpkı büyük bir ağacın kuvvetli sert yele kapılıp devrilmiş gibi düştüler.” (AY625/13-15; Kaya, 2021, s. 603).

Eski Uygur Türkçesinde kelimenin anlamlarını kapsamlı şekilde ele alan Wilkens, *yel* kelimesinin Sanskritçe *māruta* kelimesine denk geldiğini belirterek kelimeyi “rüzgâr, yel, hava (element); bora, fırtına, kasırga, kar fırtınası, tipi; şeytan, ifrit; düşkünlük, tutku” olarak anlamlandırır (Wilkens, 2021, s. 885). Caferoğlu’nun *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*’nde *yil* ~ *yil* kelimesi aynı şekilde “rüzgâr” anlamında verilir (Caferoğlu, 2021, s. 296). Uygurlar döneminden kalma *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalı* adlı eserde *korğunçığ yel turur* “korkunç bir rüzgâr çıkar” biçiminde geçen *yel* kelimesi için “rüzgâr, yel” anlamı verilir (Hamilton, 2020, s. 190).

Karahanlı Türkçesiyle yazılmış eserlere bakıldığında bu dönemde kelimeye dair önemli özelliklerinden biri, *yel* kelimesinin “rüzgâr” anlamının yanı sıra “cin, cin çarpması vb.” anlamlarda tanımlanmasıdır. *Kutadgu Bilig*’de *yel* kelimesi *yil* “yel, rüzgâr” ve *yıl* “ejderha, cin” anlamında açıklanır (Arat, 1979, s. 544). *Divanü Lûgat-it-Türk*’te *yel* ~ *yél* ~ *yıl* kelimesi “rüzgâr, yel; karındaki yel, gaz” anlamlarının yanında *yel* ~ *yıl* “cin, cin çarpması”⁷ anlamına da gelmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020, s. 974,

⁷ Ögel, Eski Türkçede *yel* kelimesinin ‘cin’ veya ‘kötü ruh’ anlamına da geldiğini belirtti. Bununla birlikte, Anadolu’da vücuda musallat olan ‘ağrı’ ve ‘sızılar’ için de *yel* denildiğini, vücuda giren kötü ruhların ağrı ve sızılarla hastalıkları meydana getirdiğini, bu nedenle eski şamanların en önemli vazifelerinden birinin bu ruhları hastadan uzaklaştırmak olduğunu ifade eder (Ögel, 1995, II, s. 309).

975; Atalay DLT IV, s. 769). *Atebetül-Hakayık'ta kelime, 194. keçer yıl keçer teg meze müddeti* “zevk müddeti yel gibi, geçer.” olarak açıklanır (Arat, 2006, s. 55, 89). Karahanlı Türkçesi Kur'an tercümelelerinde kelime “rüzgâr, yel” anlamlarında olup kelimenin “etki, tesir, güç” anlamında yer almamaktadır (Ata, 2019, s. 771).

Harezm Türkçesinde kelime, Oğuzca etkilerin görüldüğü kapalı /è/ ünlüsü şekilleri de görülmektedir. Harezm Türkçesinde, *yél ~ yel* “yel, rüzgâr krş. *yel, yıl, yél tegirmeni* “yel değirmeni”, *yél ber-* “yel vermek, rüzgâr vermek”, *yél kop-* “yel çıkmak, rüzgâr çıkmak”, *yél ür-* “yel çıkarmak, yel esmek, rüzgâr çıkarmak”, *yel es-* “yel esmek”, *yel tezigin-* “yel savurmak, yel tarafından götürülmek” (Ünlü, 2013, s. 677a).

Kelimenin Kıpçak Türkçesinde de varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Kıpçak Türkçesi sözlüklerinden *Codex Cumanicus'ta yel* kelimesi “yel”, *tengiz yeli* “deniz yeli, deniz rüzgâr” biçiminde geçer ve bu kelimeyle ilişkili *yelküde-* “bir yandan öbür yana sallanmak, titremek”, *yelpir-* fiili “yelpaze ile hava vermek, yelpazelenmek” anlamında açıklanır (Grönbech, 1992, s. 225). Memlûk Kıpçakçasının önemli dil yadigârlarından *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye'de yel* “yel, rüzgâr” (Atalay, 1945, s. 283), *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-türki)* adlı eserde *yil* “1. rüzgâr, yel 2. karındaki gaz” (Karamanlioğlu, 1978, s. 397), *El-İdrak Haşiyesi'de yelpik* “ecinni yeli dokunmuş; yeli rüzgârı dokunmak, çarpılmak, çarpılmış, sarsak” (İzbudak, 1936, s. 52), *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin'de yil* “yel, rüzgâr”, *yilli* “rüzgârlı”, *yilpi-* “yelpazelenmek” (Toparlı, 1992, s. 621) anlamlarına gelmektedir. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* adlı çalışmada ise kelime *yel* ve *yil* maddelerinde “rüzgâr, yel, hava” olarak anlamlandırılır (Toparlı vd., 2019, s. 318, 323).

Orta Türkçenin dönemi içinde yer alan Çağatay Türkçesinde kelime *yél ~ yel ~ yil* şeklinde önceki dönemlerde olduğu gibi birtakım fonetik değişimlerle görülmektedir. Bu dönemin metinlerinden derlenerek hazırlanan *Çağatay Türkçesi Sözlüğü* adlı çalışmada kelime, *yél ~ yel ~ yil* “yel, rüzgâr” anlamıyla tanıklanmaktadır (Ünlü, 2013, s. 1246, 1254).

Eski Anadolu Türkçesinde *yel* ve *yil* biçiminde görülen kelime günümüzdeki “rüzgâr, yel” anlamıyla kullanılır. *Tarama Sözlüğü'nde yel çalmak* “yel çarpmak, rüzgâr dokunmak, soğuk vurmak”, *yelebilmek (yilebilmek)* “rüzgâr tesiriyle sallanmak, dalgalanmak”, *yeleğim* “rüzgâr alan, havadar” *yeler yel* “hızlı esen rüzgâr”, *yele varmak (yile varmak)* “yel gibi gitmek, koşarak gitmek” gibi anlam yönüyle birbirini tamamlayan kelime unsurları tanıklanmaktadır (TaS VI, s. 4489, 4493, 4496, 4497, 4601). *Derleme Sözlüğü'nde yel, yél (yelpik)* kelimeleri “ağrı, sızı, romatizma” anlamlarını karşılarken ön seste /i/'li biçimde görülen *yil* kelimesi “yel, rüzgâr” anlamına gelmektedir (DS V, s. 4230, 4277).

Türk dilinin ilk yazılı belgelerinden itibaren *yel* kelimesi bazı fonetik değişikliklerle çağdaş Türk lehçelerinde “rüzgâr” terimi olarak kullanılmaktadır: Kazakçada *jel* “yel, rüzgâr” (KzkTS, 181b); Kırgızcada *cel* “rüzgâr, yel”, *konğur cel* “hoş esin, serin, hafif yel”, *caydın konğur celi* “hoş yaz esini” (KırgTS, 198a); Başkurtçada *yél* “rüzgâr, yel; güçlü tesir, etki”, *yel-buran* “fırtına, rüzgâr”, *yél-davıl* “çok güçlü rüzgâr, fırtına” (BşkTS, 708b, 709a); KaraKalpakçada *jel* “yel, rüzgâr” (KKlpTS, 237a); Karaçay-Malkarcada *cel* “rüzgâr, yel”, *celboran* “kar fırtınası” (KrçMlkTS, 127a); Kumukçada *yel* “yel, rüzgâr” (KumTS, 391b); Tatarcada *cil* “rüzgâr, yel” (TatTS, 81a); Altaycada *cel-salkın* “1. rüzgâr 2. iyi insanların ruhlarının yöneldiği varlık” (AltTS, 62a); Çuvaşçada *şil* “rüzgâr, yel” (ÇuvTS, 655b); Hakasça *çil* “rüzgâr,

User, Anadolu'da samyeli (batı yeli), bir sıcak, bir soğuk eserek insanların hasta olmasına sebep olduğundan hastalık getiren bir rüzgâr çeşidi olarak bilindiğini bununla birlikte *ağzından yel alsın* deyiminin rüzgârın hastalığı getirdiği gibi götürebildiği inancıyla ilgili olabileceğine dikkat çeker (User, 2012, s. 94).

yel” (HakRS, 966a); Türkmencede *yel* “rüzgâr, yel”, *garşıdan ösyän yel* “karşıdan esen yel, ters rüzgâr” (TkmTS, 687b); Yeni Uygurcada *yel* “1. yel, rüzgâr 2. (tıp) grip 3. soğuk algınlığı” 4. (tıp) kanser” (YUygTS, 463a).

Etimolojik sözlüklerde kelimeyle ilgili bazı değerlendirmeler ortaya konulmuştur. Clauson, *yel* kelimesinin “rüzgâr; cin çarpması, delilik; bedeni şeytanın ele geçirmesi” anlamlarını karşıladığını bununla birlikte şeytani ruhlar ve rüzgâr arasında varsayılan ilişki nedeniyle kelime anlam genişlemesi meydana geldiğini dile getirir. Ayrıca bu anlamlardan ilk olarak hangisinin kastedildiğini açıklamanın da pek mümkün olmadığını vurgular (Clauson, 1972, s. 916-917). Kelimenin “cin çarpması” anlamında kullanım şekli, Karahanlı Türkçesi döneminden sonraki Eski Anadolu Türkçesinde görülmez. Bu durum aslında kelimenin anlamında sonradan bir daralma meydana geldiğine işaret etmektedir (bk. Erol, 2018, s. 109).

Sevortyan, kelimenin anlamlarını *yel* “1. rüzgâr, yel 2. ruh 3. soğuk algınlığı için kullanılan ortak isim” şeklinde verir ardından *yel* “rüzgâr” isminin *yel-* “üfleme” ile eş kökenli olabileceğini, ancak bunun kesin olmadığını vurgular (Sevortyan, 1989, 174-176). Räsänen, çalışmasında *jel* madde başıyla kelimenin anlamlarını “rüzgâr, hava, salgın hastalık” olarak açıklar. Kelimenin Çağdaş Türk lehçelerinde *jel*, *zel*, *şil*, *čil* şeklinde görüldüğünü belirterek kelimenin kökeniyle ilgili bir açıklama yapmaz (Räsänen, 1969, s. 195).

Eren, etimolojik sözlüğünde *yel* kelimesini “havanın yer değiştirmesinden oluşan esinti, rüzgâr” anlamında verir. Kelimenin eski dönemlerden başlayarak kullanıldığını, Orta Türkçede *ydl* olarak geçtiğini dile getirir. Eski Kıpçakçada da *yel* biçimi kullanılan kelimenin Macarca *szél* biçiminin Çuvaş özellikleri taşıyan bir Türk dilinden kalma alıntı olduğunu ifade eder (Eren, 2020, s. 567). Róna-Tas ve Berta, *yel* kelimesinin Macarcada *szellet* “kutsal ruh” (Tü. *yel* > Mac. *szél*) anlamında kullanıldığını belirterek, söz konusu kelimenin “çok fazla rüzgâr, yel değmesi” anlamından başka “şeytani güçler” gibi olumsuz anlamlar kazandığını ve *yelpi-* ve *yelpig* türevlerinin bu anlamsal değişimleri gösterdiğine dikkat çeker (Róna-Tas-Berta, 2011, s. 416). Gülensoy’un *yel* kelimesini “1. havanın yer değiştirmesinden oluşan esinti, rüzgâr 2. (hık.) romatizma ağrısı 3. (hık.) bağırsaklardaki gaz” olarak açıklar ve kelimeyi Eski Türkçede *yil* ~ *yiil* ~ *yél* şekillerine bağlar. Orta Türkçede ve diğer Türk lehçelerinde kelimenin durumları belirtildikten sonra Macarcada Çuvaşçanın etkisiyle *szél* biçiminde bir kelimenin var olduğu bilgisi verilir. Diğer taraftan Räsänen, Clauson ve Doerfer’in bu görüşü desteklemedikleri dile getirilir (Gülensoy, 2007, II, s. 1111). *An Etymological Dictionary of the Altaic Languages*’te kelimenin Ön Tunguzcada **sal-di* “serin rüzgâr, yel”, Ön Moğolcada **salki* “rüzgâr, yel”, Ön Türkçede **jel* “rüzgâr, yel”; OTürk. *jel* (OUygh.) *yel* ve Ön Korecede ise **sar-* “hafif serin rüzgâr” biçiminde olabileceğinden ve Türk dilinde bazı durumlar dışında kelimedeki ünlünün sıklıkla kapalı *-e- şeklinde görüldüğü ifade edilir (Dybo vd., 2003, s. 1508).

4. *tipi* “şiddetli rüzgâr, kar fırtınası”

Türk dilinin tarihî metinlerinde *tipi* (*dipi* ~ *tüpi*) “kar fırtınası, kar yağarken bir yandan da yel esmesi sebebiyle karın rüzgârla savrulması olayı” anlamlarında kullanılan eskicil kelimelerden biridir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Ögel, 1995, II, s. 310) Köktürk harfli Türk yazıtlarında tanıklanmayan bu kelime, Karahanlı Türkçesi dönemine ait dil yadigârlarında *tüpi* şeklinde tespit edilmektedir. Bahsi geçen kelime, *Divanü Lûgat-it-Türk* adlı sözlükte *tüpi* “tipi” (Atalay DLT IV, s. 195), *tüpi* “şiddetli rüzgâr” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2020, s. 910) olarak tanıklanmaktadır. Atalay’ın hazırladığı çalışmada kelimenin örnek kullanımları ve tercümesi şöyledir:

tüpi *yıgaçığ axtardı* “tipi ağacı devirdi.” (Atalay DLT I, s. 219), **tüpi** *kopdu* “tipi çıktı.” (Atalay DLT II, s. 4), **tüpi** *tüpürdi* “rüzgâr esti, toprağı savurdu.” (Atalay DLT II, s. 71), **tüpi** *otuğ yalturdu* “yel ateşi alevlendirdi.” (Atalay DLT III, s. 97), *kalın bulutuğ tüpi sürer karanğku ışığ urunç açar* “kalın bulutu tipi sürer, karanlık işi urunç açar. (Gökyüzünü karartan bulutları ancak tipi açar. Bunu gibi Hakanlar kapısında karanlık işi rüşvet açar.) (Atalay DLT III, s. 216-217), **tüpi** *karığ karladı* “tipi karladı; tipi ses çıkartarak, uğuldayarak kar getirdi.” (Atalay DLT III, s. 324)

Jens Wilkens’in *Eski Uygurcanın El Sözlüğü* adlı eserinde *tüpi* “kar fırtınası, tipi”, *tüpür* “fırtına çıkmak, fırtınalı olmak”; (rüzgâr) uçurmak, savurmak” anlamında geçmektedir (Wilkens, 2021, s. 774). Bunun yanı sıra, Eski Uygurca metinlerinden *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalı*’nın XVIII. sayfasında *beşinç tãynri tüpirär* (...) “Beşinci (tehlike şudur) gök rüzgârların (...)” biçiminde tanıklanan *tüpür*-kelimesi için “gök rüzgârların.” karşılığı verilir (Hamilton, 2020, s. 39, 186).

Orta Türkçe dönemi içinde Harezmi Türkçesiyle yazılmış eserlerde *tipi* kelimesi tanıklanmamaktadır. Bunun dışında, Çağatay Türkçesinde kelimenin /d/ ön sesli şekilde *dibi* ~ *dipi* “dolu yağmuru” anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir (Ünlü, 2013, s. 292, 298). Kıpçak Türkçesi sahasında ise kelimenin varlığını *tipi* şeklinde devam ettirdiği görülmektedir. Eski Kıpçak Türkçesine ait eserlerden *Kitabü’l-İdrâk li Lisâni’l-Etrâk* adlı Arapça-Türkçe sözlük ve gramer kitabında *tipi* “karlı rüzgâr” anlamında tanıklanmaktadır (Caferoğlu, 1931, s. 103). Memlûkler döneminde Mısır’da Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî* adlı eserde *tipi* “tipi, karın vb.’nin esmesi” karşılığı verilir (Toparlı vd., 2000, s. 146). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* adlı çalışmada ise kelime *tipi* maddesinde “tipi” olarak açıklanır (Toparlı vd., 2019, s. 276).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *dipi* biçiminde görülen kelime günümüzdeki “tipi” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Dönemin tarihsel söz varlığını ele alan *Tarama Sözlüğü*’nde *dipi* “tipi” olarak geçmekte kelimeyle ilgili örnek kullanımlar şu şekilde yer almaktadır:

Bir taraf bâla olursa gör nola, kar buz **dipi** katı kış sarp ola; Kış katı uzun ola ton **dipi** kar, şöyle kim yıllık kırılır ne ki var; Derler ki Keyhusrev bu Cebel-i Dena’da **dipiden** helâk ve nâbut olmuştur; beli aşacak yerde **dipi** ve boran ve tufan kopup (TaS V, s. 1165-1166).

Türkiye Türkçesi ağızlarında kelime /d/ ön sesli olarak tespit edilir: *dipi* “kar fırtınası, tipi (Kırşehir, Mersin, Sivas)”, *dipilemek* “kar fırtınası esmek (Niğde)” (DS IV, s. 1510) Türkçe *tipi* kelimesinin “rüzgâr, kar fırtınası vb.” anlam izlerine bazı çağdaş Türk lehçelerinde rastlanılmaktadır: Az. *tipi* “tipi” (AzTS II, 738); Yakutçada *tibi* “kar fırtınası tipi” (YakRS, 382a); Tuvacada *düvü* “kar fırtınası, tipi” (TuvRS, 185a); Türkmencede *tüveley* “kasırğa” (TkmTS, 640); Kazak Türkçesinde, *tütek* “tipi”; *aq tütek* boran “sert kar fırtınası” (KzkTS, 598a).

Etimolojik sözlüklerde kelimenin yapısı ve kökeni ile ilgili birtakım tespitlere yer verilmiştir. Kelimenin etimolojisi üzerinde duran Clauson, *tüpi* kelimesinin başlangıçta sadece “yüksek bir rüzgâr” daha sonra “kar veya toz taşıyan şiddetli bir rüzgâr” anlamlarına geldiğini belirtir. Kelimenin Güneybatı Türkçesinde “kar fırtınası” anlamını karşıladığını, *tüpür*’nin türevi olarak Türkmencede “kasırğa” olarak kullanılan *tüveley*’in bir küçültme biçimi olduğunu düşünür. Karahanlı Türkçesinde kelimenin “şiddetli rüzgâr” anlamına geldiğini belirten Clauson, Kıpçak Türkçesinde *tipi* (-b-) “şiddetli bir rüzgârın karı sürüklemesi vb.” anlamları karşıladığını dile getirir (Clauson, 1972, s. 436).

Räsänen, çalışmasında *tip-* “süpürmek karla örtmek” madde başıyla bu kelimenin kök fiil hâlinde Yakutçada saklandığını, Türkçede *tipi*, Kıpçakçada *tipi*, Orta Türkçede *tübi* “rüzgârlı”, Soyotçada *düvü* “kar taneleri”, *düvülüg xat* “tipi, kar fırtınası”, Yakutçada *tibi* anlamlarında tanıklandığını belirtir. Orta

Türkçede *tübi* “rüzgârlı” biçimdeki kelimenin türevlerini *tübçil*, *tübir* “esmek” olarak açıklar (Räsänen, 1969, s. 481, 503).

Eren, etimolojik sözlüğünde *tipi* > *dipi* kelimesini “kar fırtınası” şeklinde tanımlar. Orta Türkçe döneminde *tüpi* kelimesinin başlangıçta “sert rüzgâr” anlamında kullanıldığını, kelimenin daha sonraları anlam genişlemesine uğrayarak “kar savuran sert rüzgâr” anlamına geldiğini dile getirir. Eski Kıpçakçada da *tipi* (> *dipi*) “kar getiren rüzgâr” olarak kullanıldığını belirterek Clauson ve Räsänen gibi araştırmacıların bu konudaki görüşleri hakkında kısaca bilgi verir (Eren, 2020, s. 513-514).

Gülensoy, *tipi* kelimesini “kar fırtınası” olarak açıklar. Eski Uygur Türkçesi ve Orta Türkçede *tüpi* şeklinde görülen kelimenin **tüp-* “rüzgâr esmek” fiiline /-i/ fiilden isim yapma ekiyle genişlemiş bir şekil olabileceğini düşünür. Kaşgarî'nin *Divanü Lûgat-it-Türk* adlı sözlüğünde *tüpir-*, *tüpür-* “rüzgâr eserek toprağı savurmak”, *tüpçil-* “tipisi çok olan yer” şeklinde türevlerinin var olduğu bilgisi verilir (Gülensoy, 2007, II, s. 899-900).

An Etymological Dictionary of the Altaic Languages'te kelimenin eski dönemlerden başlayarak kullanıldığını, Ön Tunguzcada **tip-* “1. yükselmek (toz, duman hakkında), 2. kil veya çamurla kirlenmek, lekelenmek”, Ön Türkçede **tüpi* “1. şiddetli rüzgâr 2. toz fırtınası, fırtına” anlamında görüldüğünü, Tunguz-Mançu dillerinde **tilpa-* / **tilba-* biçimindeki türevlerin hem “kir, leke” hem de “kar fırtınası” anlamlarına geldiği ifade edilir (Dybo vd., 2003, s. 1445).

Sonuç

Bu çalışmada, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde geçen *bora*, *boran*, *esin* ve *yel* rüzgâr terimlerinin anlamları, yapıları başlıklar altında değerlendirilmiştir. Etimolojik sözlükler ve araştırmacılarca öne sürülen değerlendirmeler temelinde bu kelimelerin Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemleri içindeki tarihî gelişimleri, çağdaş Türk lehçelerindeki görünüşleriyle karşılaştırılmıştır. Rüzgâr terimleri üzerine yapılan bu incelemenin neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Türk dilinde *bor(a)*, *boran* kelimesinin “rüzgâr, fırtına vb.” anlam izlerine Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dışında hemen hemen tüm çağdaş Türk lehçelerinde rastlanılmıştır. Kelimenin çözümlenmesindeki güçlüğün önemli ölçüde *bor* aslı şeklinin daha sonraki dönemlerde bazı tarihî Türk lehçelerinde yaygın olarak tanıklanamayışından kaynaklandığı görülmüştür. Eski Türkçenin sonraki dönemlerinde bu kökle ilişkili biçimde gelişim gösteren bu kelimelerin bugün kendine özgü bir yapı ve anlam birliğine kavuştuğunu söylemek mümkündür.

Türk dili söz varlığının dikkate değer rüzgâr terimi olan *esin* kelimesi, *es-* ‘esmek’ kökünün fiilden isim türeten *-(X)n* ekini alarak genişlemesiyle oluşmuştur. Köktürk harfli Türk yazıtlarda tespit edilemeyen kelime, Karahanlı Türkçesi döneminden kalma tarihî yazılı kaynaklarda yer almıştır. Eski Türkçe dönemi dışında, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde *es-* “esmek, rüzgâr esmek” (Yüce, 2014, s. 120b; Ata, 1998, s. 137a; 2019, s. 608a; Ünlü, 2012, s. 177b; 2013, s. 344b; Toparlı vd., 2019, s. 75) anlamında kullanılan fiile rastlanılmaktadır. Ancak, *es-* kökünden türetilen *esin* < *es+In* kelimesi ve türevleri bu kaynaklarda yer almamaktadır. Bugün çeşitli çağdaş Türk lehçelerinde de *es-* “esmek” kökünden türetilen “rüzgâr” anlamıyla ilişkili kelimelerin varlıklarını sürdürdükleri tespit edilmiştir.

Türkçedeki temel anlamı “rüzgâr” olarak bilinen *yel* kelimesi ilk kez Mahayana Budizm’ine ait Uygur Türkçesiyle yazılmış *Altun Yaruk*’ta *yiil* ~ *yel* “rüzgâr” şeklinde görülmüştür. Karahanlı Türkçesiyle dönemde kelimeye dair önemli özelliklerinden biri, *yel* kelimesinin “rüzgâr” anlamının yanı sıra “cin,

cin çarpması vb.” anlamlarda tanıklanmasıdır. Orta Türkçenin dönemi içinde yer alan Çağatay Türkçesinde kelime *yél ~ yel ~ yil* şeklinde önceki dönemlerde olduğu gibi birtakım fonetik değişmelerle varlığını sürdürdüğü görülmüştür. Çağdaş Türk lehçelerinin hemen hemen tümünde kelime varlığını sürdürdüğü belirlenmiştir.

Köktürk harfli Türk yazıtlarında tanıklanmayan *tipi* kelimesi Karahanlı Türkçesi dönemine ait dil yadigârlarında *tüpi* şeklinde tespit edilmiştir. Çağatay Türkçesinde kelimenin /d/ ön sesli şekilde *dibi ~ dipi* “dolmuş yağmuru” anlamında kullanıldığı belirlenmiştir. Kelimenin **tüp-* “rüzgâr esmek” fiiline /-i/ fiilden isim yapma ekini almasıyla genişlemiş olabileceğini söylemek mümkündür. Son olarak, Türk dilinin söz varlığında rüzgâr terimleriyle ilgili kelimelerin yalnızca bunlarla sınırlı olmadığını belirtmek gerekmektedir. Bu alana ait söz varlığının bir bütün hâlinde ele alınıp incelenmesi, konunun daha kapsamlı biçimde değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Adamović, M. (1996). Otča Borča. *Central Asiatic Journal* 40/2, 168-172.
- Aksan, D. (1983). Köktürkçenin Sözvarlığı Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, 28-29 (1980-1981), 17-21.
- Arat, R. R. (2006). *Edib Ahmet B. Mahmud Yükneci Atebetül-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. (Hzl. K. Eraslan, O. F. Sertkaya ve N. Yüce). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Ata, A. (2019a) *Kıssaşü'l-Enbiyâ II (Dizin)*. Ankara: TDK.
- Ata, A. (2019b). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Feradis (Dizin)*. Ankara: TDK.
- Atanyázow, S. (2004). *Türkmen Diliniñ Sözköki (Etimologik) Sözlügi*. Aşgabat: Miras. (TkmES)
- Atalay, B. (1945). *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugat'it-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Atalay, B. (1992). *Divanü Lûgat- it- Türk Tercümesi I- III*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1999). *Kâşgarlı Mahmud-Divânü Lûgât-it-Türk*. Dizin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydarov, G. (1995). *Kültegin Eskertkişi*, Almatı: Ana Tili.
- Aydın, E. (2022), *Eski Türklerde Gündelik Hayat*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Aydın, E. (2012), *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Konya: Kömen Yayınları.
- Baskakov, N.A., İnkijekova-Grekul, A. İ. (2006). *Hakassko-Russkiy Slovar'*. Novosibirsky-Nauka.
- Baykara, T. (1997). Türk Kültüründe İklim. *Erdem*, (27), 955-974.
- Bayram, B. (2019). *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (ÇuvTS)
- Caferoğlu, A. (1931). *Abû Hayyân Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*. İstanbul: Evkaf.
- Caferoğlu, A. (2021). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Choi, H. W. (1993). Contacts of Korean and Turkic in the Early Period. *Türk Dilleri Araştırmaları* (3), 73-78.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Doerfer, G. (1963). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I*. Wiesbaden.

- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2020). *Kâşgarlı Mahmud-Divânü Lûgât-it-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (2020). *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDES)*. (Hzl. Ş. H. Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erol, H. A. (2018). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gabain, A. V. (2003). *Eski Türkçenin grameri*. (çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yay.
- Grönbech, K. (1992). *Kuman lehçesi sözlüğü (Codex Cumanicu'un Türkçe Sözlük Dizini)* (Prof. Dr. Kemal Aytaç, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Güngör, O. C. (2020). Derleme Sözlüğü'ne Göre Türkçede Rüzgâr Adları. *TUDED* 60(1), 289-329.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*, TDK Yay.
- Hamilton, J. R. (2020). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prenses Masalının Uygurcası* (Ece Korkut-İsmet Birkan, Çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- İzbudak, V. (1936). *El - İdrak Haşiyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1978). *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't Türkî)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç, K., Ayabek B., & Vehbi B. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları. (KzkTS)
- Kononov, A. N. (1980). *Grammatika Yazıka Tyurkskih Runičeskih Pamyatnikov VII-IX vv.* Leningrad: Nauka.
- Malov, S. Ye. (1951). *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti. Teksti i İssledovaniya*, Moskva-Leningrad: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Nadalyayev V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. & Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurskiy Slovar'*. Leningrad: Nauka.
- Naskali, G. E., Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu. (AltTS)
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (çev. İktil Kurban). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (YUygTS)
- Orkun, H. N. (1936). *Eski Türk Yazıtları I*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (TatTS)
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (BşkTS)
- Pekacar, Ç. (2017). Orta Asya'dan Almanya'ya Esen Rüzgâr: Bora. *Prof. Dr. Talât Tekin Hatıra Kitabı*, Çantay: İstanbul, 867-884.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (KumTS)
- Radloff, W. (1895). *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. St. Petersburg.
- Ramstedt, G. J. (1949). *Studies in Korean Etymology*. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 95), Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki.
- Sevortyan, E. V. (1974). *Êtimologičeskiy Slovar' Tjurkskix Jazykov (Obtčetjurkskie i Mezťjurkskie osnovy na glasnye)*. İzdatel'stvo Nauka.
- Sevortyan, E. V. (1978). *Êtimologičeskiy Slovar' Tjurkskix Jazykov. Obtčetjurkskie i Mezťjurkskie osnovy na bukvu "v"* İzdatel'stvo Nauka.
- Sinor, D. (1977). An Altaic Word For Snowstorm. *Studia Orientalia* (47), 217-231.

- Sleptsova, P. A. (1972). *Yakutsko-Russkiy Slovar*. Moskva: Sovetskaya Ensklopediya. (YakRS)
- Starostin, S. A., Dybo, A. V. & Mudrak, O. A. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages. I-II-III*. Leiden: Brill. (EDAL)
- Stebleva, I. V. (1965). *Poeziya tyurkov VI-VIII vekov*, Moskva: Nauka.
- Şçerbak, A. (1975). O soçetanii v Runičeskih Nadpisyah. *Sovetskaya Tyurkologiya* 1975/6, 88-90.
- Şeyh Süleyman Efendi-i Buharî (1298). *Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Şirin, H. (2020). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavkul, U. (2020). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (KrçMkTS)
- TDK. (1963- 1982). *Derleme Sözlüğü I- XII*, Ankara: TDK Yayınları. (DS)
- TDK. (1963- 1972). *Tarama Sözlüğü I-VIII*. Ankara: TDK Yayınları. (TaS)
- Temiz, C. (2007). *Rüzgar, Şimşek ve Yıldırım İle İlgili Türk Âdet ve İnanmaları Üzerine Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi.
- Tekin, T. (1968). *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington-the Hague, the Netherlands: Indiana University, Mouton & Co.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z. & Eker, S. (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları. (TkmTS)
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2020). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tenişev, E. R. (1997). *Sravnitel'no-İstoričeskaya Grammatika Tyurskih Yazıkov-Leksika*, Moskva-Nauka.
- Tenişev, E. Rahimoviç (1968). *Tuvinsko-Russkiy Slovar'*. Moskva. (TuvRS)
- Thomsen, V. (1896). *Inscriptions de l'Orkhon Déchiffrées*. Helsingfors: Imprimerie de la Société de Littérature Finnoise.
- Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülük ve's-Selâtin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R. (2000). *Kitâb-ı Mecmu-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Muğalî*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R., Hanifi, V. ve Recep K. (2019). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları. (KıpTS)
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügati*. Birinci Cilt A-E, Simurg Yayınları.
- Tulum, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uğurcan, F. Z. (2021). Güney Sibiryâ Türklerinin Halk Anlatılarında Dönüştürücü Bir Güç Olarak Rüzgâr. *Folklor/Edebiyat*, 27 (105), 69-75.
- User, H. Ş. (2012). Etimoloji önerileri: eser, yelek. *Türkoloji Dergisi*, 19 (1), 91-102.
- Uygur, C. V. (2019). *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (KKlpTS)
- Ünal, O. (2020). Kül Tegin ve Bilge Kağan Yazıtlarında Geçen otča bwrča İfadesi Üzerine. *Gazi Türkiyat*, (26), 127-143.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Vásáry, I. (1993). ±sXn and its Related Suffixes. *Studies in Turkic Word Formation and Etymology, Journal of Turcology* 1/1, 113-153.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften.
- Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü* (çev: Abdullah Taymas). Ankara: TDK Yayınları. (KırgTS)

Yüce, Nuri. (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb, Hvârizm Türkçesi ile Tercümelî Şuşter Nüşası*. Ankara: TDK.